

ЕТИЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНІВ ЛЮБОВІ І РЕСЕНТИМЕНТУ ТА ЇХ СПІВВИМІРНІСТЬ З ХРИСТИЯНСЬКИМИ ЦІННОСТЯМИ (ЗА МАКСОМ ШЕЛЕРОМ)

У статті аналізуються феномени любові та ресентименту у філософській концепції Макса Шелера, виявляється їх аксіологічний вимір. Автор робить спробу співставити моральне вчення німецького мислителя з християнськими настановами.

Ключові слова: любов, ненависть, ресентимент, християнські цінності, *ordo amoris*, помста, екзистенційна заздрість.

XX ст. стало визначальним для людства. Неодноразово наголошувалося на тому, що значення та масштаби трагедій, які мали місце у минулому столітті, є безпрецедентними. Причини тих подій мають політичний і культурно-історичний характер. Однак це зовнішні чинники. Часто мова йде ще й про внутрішній вимір – світоглядний. Активно освоюючи навколишній світ, людина у певний момент забула про себе, свою сутність. Цю ідею на початку XX ст. висловив німецький мислитель Макс Шелер (1874 – 1928 рр.). У своїй праці «Ресентимент у структурі моралі», опублікованій під час Першої світової війни (1915 р.), філософ аналізує різні моральні категорії, переживання, намагається віднайти причини ресентименту. На рік раніше світ побачила праця «*Ordo amoris*» (1914 р.), де мова йде про феномен любові та його антипод – ненависть.

Актуальність дослідження етичного вчення М.Шелера зумовлена низкою чинників, до яких, передусім, належить проблема моральної невизначеності сучасної людини, втрати нею традиційних цінностей.

Метою даного дослідження є аналіз феноменів любові та ресентименту у філософській концепції Макса Шелера, їх співвимірність з християнськими цінностями.

Відповідно до поставленої мети передбачається виконання таких завдань:

- визначення змісту категорій любові, її значення у шелерівській філософській системі;
- розкриття сутнісних рис ресентименту та стисла характеристика основних засад його виникнення;
- висвітлення співвимірності філософії любові та вчення про ресентимент з християнськими цінностями.

Дослідженням окресленої проблематики займалися такі російські дослідники, як Малінкін О.М. (дослідження феномену ресентименту та його значення для соціології) [5], Дорофеев Д.Ю. (феноменологія М.Шелера) [2], Лохов С.О. (аналіз християнської етики любові і шелерівської концепції любові) [4], Куренной В.А. (співставлення ресентименту і християнства) [3] тощо.

Як відомо, філософія Шелера не є раціоналістичною (обмеженість раціоналізму ще до початку XX ст. виявила філософія життя), а, швидше, феноменологічною. Шелер застосовував розроблений Едмундом Гуссерлем метод до аналізу проблем моралі та релігії, при цьому емоціям надавав такого ж значення, як і розуму. Це обов'язково потрібно враховувати, досліджуючи його філософію. Ще однією особливістю шелерівського стилю філософування є те, що він не має пріоритетом зберегти цілісність і несуперечність концепції, відповідно корегуючи певні положення та ідеї, як це нерідко трапляється у наукових теоріях. Як відомо, Шелер, будучи феноменологом, довгий час сповідував католицизм. І перше, і друге, являючись рідкісним поєднанням католицького вчення і суб'єктивної інтроспекції, важливе для розуміння його філософії. З одного боку, згідно шелерівської позиції, цінності не пов'язані з досвідом, а є вічними й об'єктивними – це християнський вимір його аксіології. З іншого, філософ підкреслює, що цінності не є доступними раціональному осмисленню, а тільки відчуваються. Тобто існує щось на кшталт чистого почуття, «відчуття світу» (*Weltfühlen*), як це називає Шелер. Тому не дивно, що любов і ненависть, а також ресентимент набувають у Шелера концептуального значення [7, с. 44].

Любов є одним із емоційних первнів духу, через який людині дається світ. На всіх етапах філософування німецький мислитель апелює до цього поняття, застосовуючи його у різних контекстах своєї доктрини. Уже традиційно М.Шелер пов'язує любов з ненавистю, хоча остання є похідною від першої. «Хто пізнав *ordo amoris* людини, той пізнав її саму» - ці слова мають неабияке значення для розуміння, з одного боку, концепції любові, а з іншого – антропології Шелера. Адже любов є глибинною сутністю людини, яка визначає систему цінностей і навіть взаємовідносини людини і світу. «Любов лежить в основі думки і волі, й, передусім, людина є *ens amans*, і тільки потім уже *ens cogitans* та *ens volens*» [6, с. 285].

Згідно з філософією Шелера, любов є об'єктивною і матеріальною, однак це не слід розуміти буквально: під матеріальністю мається на увазі чуттєвість. А для того, щоб любов стала дійсною, потрібно, щоб існувала принаймні одна людина, яка любить. Проте це не означає, що остання привносить собою у світ любов, а лише розкриває його з її допомогою. Критикуючи Канта, Шелер пише: «Зовсім безпідставною є та настанова, що змушує Канта у будь-якій концепції, що розглядає «почуття», «любов», «ненависть» тощо як фундаментальні акти моральності, вбачати схильність етики до «емпіризму». Бо любов і ненависть, їх закономірності самі собою і щодо матеріального не є «специфічно людськими», так само, як і мисленнєві акти, хоча й можуть вивчатись на прикладі людини» [6, с. 283].

Любов є динамічною, адже виражає становлення, ріст, еволюцію, творення. Будь-яка любов, як пише Шелер, є ще одним пунктом на шляху до Бога. Адже, коли людина щось або когось любить, то вона виходить за рамки себе як тілесної єдності і стає сумірною іншому, причетною до нього. Понад те, такий процес є утвердженням власної досконалості. «Любов, – пише Шелер, – це рух, в якому кожний індивідуальний предмет як носій цінностей підноситься до максимально можливої для його призначення цінності, або ж такий, в якому набуває свою самобутню цінність сутність». Любов має такі атрибути: повнота, сутність, диференціація, сила; причому чим меншою є інтенсивність їх прояву, тим більші обмеження людського духу в його потенційному контакті з універсумом.

Російський дослідник Малинкін О.М., аналізуючи уявлення Шелера про любов, вважає що задля цілісного розуміння, її доцільно трактувати у трьох аспектах: онтологічному, аксіологічному та теологічному. Онтологічний вимір любові полягає у взаємодії одного буття з іншим. Коли людина любить, це означає, що вона виходить за межі себе як тілесної єдності і стає причетною до буття іншого. Понад те, сама любов у Шелера не є атрибутом людини, тобто такою, що існує лише в межах особистості, а є сутнісною основою світу. Однак у шелерівській філософії категорію любові неможливо збагнути повною мірою, ігноруючи її аксіологічний потенціал, адже, за словами мислителя, любов – це акт, який направляє кожну річ у бік властивої їй ціннісної досконалості. [5, с.119–122.]. Наслідуючи августинівську традицію, Шелер трактує цінності (відповідно, і любов) як одкровення Бога, тобто, вони вже не є абсолютно трансцендентальними, а досягаються людиною емоційними актами. Шелер обґрунтував необхідність ідеї Бога для створення ієрархії цінностей. Бог необхідний людині передусім як абсолютний центр, через який людина зможе досягнути «буття через себе». Любов у цій системі є етапом наближення до Бога: «Кожна стадія внутрішнього приросту цінності речей, створених любов'ю, завжди є опосередковано станцією на шляху до Бога» [6, с. 283]. Найвищою стадією любові є любов до Бога.

Свідченням концептуальності категорії любові у філософії Шелера є розробка ним порядку любові (*ordo amoris*). Він визначає правильність або хибність способу життя людини. Цей порядок можна розглядати у двох аспектах: нормативному й описативному. Відповідно, за Шелером, нормативність полягає в тому, що центральною проблемою будь-якої етики є субординація всього, що може бути достойним любові. У описативному значенні *ordo amoris* – це засіб виявити за первинно оманливими фактами морально релевантних людських вчинків, волінь, моральності, звичаїв, творінь духа найпростішу структуру найелементарніших намірів відповідно до діючої серцевини особистості. Іншими словами, виявити основну формулу моралі, відповідно до якої морально живе суб'єкт.

Порядок любові визначає серцевину етосу. Коли Шелер намагається пізнати етос, то він говорить про етос суб'єкта, а не об'єкта. Причому в даному контексті мова йде не тільки про індивіда, а про соціальну групу. Тобто порядок любові може бути і колективним, і індивідуальним. Різноманітність етосів, згідно Шелера, можлива тому, що вони по-різному сприймають вічні цінності, віддаючи перевагу одним і нехтуючи іншими. Аналізуючи даний аспект, російський вчений Дорофеев Д.Ю. пише: «Для Шелера світ цінностей, основа будь-якого етосу, на якому тримається людське буття, а, відповідно, й історія, сутнісно позачасовий, вічний і безвідносний; однак світ становлення історії і різноманітності культур також є реальністю, яку не можна заперечувати... оскільки цінності самі собою не можуть бути відносними і релятивними, вони «вічні», то відносними можна визнати історичні форми їх існування й реалізації в світі» [2].

Обґрунтовуючи любов як онтологічну категорію, Шелер був змушений пояснити також її протилежність – ненависть. Так само, як і любов, ненависть у Шелера набуває власного незалежного від мислення апріорного значення. Остання виникає в результаті неправильного *ordo amoris*, переорієнтації ціннісних настанов особистості. Варто зауважити, що ненависть за своєю суттю не є любов'ю до небуття (*Nichtdasein*), адже в ній наявна «негативна цінність» так само, як у любові «позитивна цінність». Однак ненависть не є таким же природним задатком людини, як любов (така позиція суперечила б християнській традиції). Іншими словами, Шелер тлумачить любов і ненависть так само, як Августин у свій час пояснював добро і зло: зло не є чимось абсолютно протилежним добру, а лише його недоліком. «Воля є добра і зла. Добра спрямовує до Бога, зла тримає у путах

звички, спрямовуючи до земного... Зла воля веде до гріха і навпаки» [1, с. 49–50]. На основі цих положень німецький мислитель розвиває вчення про ресентимент.

Ресентимент (*франц. ressentiment* – 1. злопам'ятність; злість; 2. озлобленість; ворожість 3. прикрість) – це самоотруєння душі. Іншими словами – це автодеструктивний процес, причиною виникнення якого здебільшого є витіснені переживання. Варто зауважити, що праця «Ресентимент у структурі моралі» є глибоко психологічною. В ній аналізуються людські переживання в їх феноменологічній єдності. Свій психологічний аналіз Шелер проводить на прикладі ресентименту, разом з тим описуючі й інші емоції та почуття. У цій праці німецький мислитель аналізує християнську етику для того, аби показати, що вона не має нічого спільного з ресентиментом. Шелер навіть цитує Ніцше (коли останній пише про християнство як «витончений цвіт ресентименту») для того, щоб частково з ним погодитись (ресентимент є джерелом походження моральних оцінок), а частково заперечити (те, що стосується критики християнства) [7, s. 45].

Причини виникнення ресентименту, як стверджує Шелер, можуть бути різні, однак першою із можливих наводить імпульс помсти. Він притаманний лише слабким людям, оскільки є почуттям, що виникло в результаті усвідомлення власної неспроможності відповідної реакції: «Дві особливості важливі для класифікації певного акту як акту помсти: гальмування та стримування імпульсу-реакції (а також пов'язаних з ним гніву і злості) і зумовлене цим перенесення відповідної реакції на інший час до кращих обставин» [7, s.50]. Таким чином, імпульс помсти є найбільш сприятливим явищем для формування ресентименту. Проте помста не є, по-перше, обов'язковим елементом цього феномену, по-друге, не отожднюється з ним, і навіть не є його частиною, а лише «відправним пунктом». Помста, спрямована на один об'єкт, – це ще не ресентимент. Однак, чим довше вона не буде реалізована, чим глибше вона проникатиме в особистість, тим більше вона сприятиме його формуванню. Коли імпульс помсти переросте у пристрасть і об'єкт уже не буде мати значення, тоді мова йтиме про ресентимент.

Німецький мислитель вважав, що в самій людині є силоміць витіснений потяг, що проявився у ресентименті у формі «озлоблення» й «отруєння» особистості. Дослідження Шелером ресентименту в певних аспектах схожа до психоаналітичної теорії З.Фройда. Як відомо, останній теж стверджував, що витіснення є причиною формування комплексів і, відповідно, неврозів.

У своїй праці, присвяченій ресентименту, Шелер вживає цікаве словосполучення – екзистенційна заздрість і тлумачить його наступним чином: це така заздрість, яка призводить до формування найбільш сильного ресентименту, тобто така, що спрямована на індивідуальну сутність і буття іншої людини. У даному вислові йдеться про процес абсолютно протилежний любові, однак який має аналогічне онтологічне значення: для того, щоб заздрити буттю іншого, необхідно вийти за рамки власного буття. При цьому варто зауважити, що хоча заздрість у певному аспекті схожа до любові, вона має зовсім інше походження – виникає через порушення *ordo amoris*. Це ж стосується будь-якого переживання, що лежить в основі ресентименту. Мова йде про внутрішню аксіологічну диспозицію: цінності ще дані суб'єкту як позитивні і піднесені, однак вони ніби покриті ілюзорними цінностями, тому сприймаються викривлено. Іншими словами, формальна структура ресентименту завжди однакова: «певне А стверджують, хвалять не за його особисті характеристики, а з певною інтенцією, яка не має вербального втілення, - заперечити, знецінити, ганьбити В» [7, s. 92].

Шелер виокремлює два ресентиментальних типи людини. До першого – тип зреченого – належать ті, для кого щось нове завжди є лише засобом у боротьбі зі старим. У цьому контексті німецький мислитель згадує слова Тертуліана: «Головне блаженством для тих, хто потрапив на небо, полягає у спогляданні римських намісників, що горять у пекельному вогні» [7, s. 89]. Другому типу – романтичному – притаманна туга за минулим (наприклад, якоюсь історичною епохою), однак не тому, що цінними є самотність того часу, а тому, що суб'єкт прагне втекти з власної епохи.

Попри всі негативні аспекти в ресентименті Шелер мимоволі виокремлює й кілька позитивних. Прояв ресентименту може бути актом своєрідного самоцілення. А також саме ресентимент є причиною визначних змін у моральному світогляді. Тобто перехід від однієї етичної системи до іншої тією чи іншою мірою зумовлений ресентиментом, який може бути властивим не лише індивіду, а й суспільству загалом.

Найбільше ресентимент є поширеним у тому суспільстві, в якому *de jure* політичні та соціальні права всіх громадян є рівними, а *de facto* існує величезна різниця і у владних повноваженнях, і в майнових достатках, і в рівні освіченості. Мова йде про таке суспільство, де кожен має право прирівняти себе до кожного і не може цього зробити реально. Вже самі такі умови створюють родючий ґрунт для ресентименту, навіть не беручи до уваги індивідуальні характеристики. Ще на початку ХХ ст. Шелер висловив ту думку, яка й за умов сьогодення не втратила актуальності: «Про багато наших політичних партій можна сказати, що неможливо розсердити їх сильніше, ніж реалізувати їх програмні вимоги, або завадити їм вихвалитися власною «принциповою опозицією» шляхом залучення до позитивної співпраці в практичній державній роботі» [7, s. 58].

Будучи в той час католиком і відстоюючи християнські цінності, Шелер все ж стверджує, що серед усіх відомих видів людської діяльності найбільш схильним до ресентименту є священик, оскільки він опирається, принаймні декларативно, не на земні засоби влади. Він вказує на їх мінливість, водночас служачи реальному (церковному) інституту і беручи участь у світських партійних суперечках. Понад те, священик змушений більше за всіх інших стримувати свої почуття, реалізуючи при цьому принцип «внутрішньої покірності». «Ці та інші особливості буття священика, незалежно від індивідуальних, національних та інших обставин, роблять його життя настільки своєрідним, що він – *ceteris paribus* – більше, ніж будь-хто інший, знаходиться в небезпеці ресентиментної отрути» [7, с. 87].

Центральним феноменом християнської моралі є християнська любов. «Згідно християнському ідеалу, – пише Лохов С.О., – любов – це духовний акт, покликаний підносити людину за межі біологічного і соціального існування. Любов спрямовує людину до Бога, щоб зробити її подібною Богу [4, с. 192]. Саме так трактував любов Шелер. Фактично він теоретизував християнське розуміння любові.

На відміну від християнства, в античності «раціональні» цінності (логічність, закон, справедливість тощо) набувають більшого значення за любов, яка завжди є прагненням досконалішого. «Чим більше я розмірковую над цією проблемою, тим більше утверджуюсь у думці, що джерела християнської любові чисті, позбавлені ресентименту» [3, с. 392]. Проникаючи у християнську мораль, ресентимент, на думку Шелера, відроджує ідею Єгови, який карає замість тих, хто не в силах це зробити. Християнська релігія і християнська мораль поєднуються сповіданням того духовного царства, предмети, зміст і цінності якого виходять не лише за межі можливого для чуттєвого сприйняття, а й всієї сфери життя, сповідання того, що Ісус називає «Царством Божим» [3, с. 393]. Поза такою трансценденцією християнська етика не може бути правильно розтлумачена.

Проведений аналіз феномену любові та ресентименту, а також їх співвимірність з християнськими цінностями показав, що етичний вимір філософії М.Шелера навіть сьогодні не є осмисленим повною мірою і, що найважливіше, не втратив актуальності. Обґрунтування ним смислу і значення любові не відступає від християнського розуміння цього поняття. Так само, як і в християнстві, у Шелера любов набуває універсального виміру. Фактично любов уособлює все добре і позитивне в світі. Будучи послідовним у своїй концепції, він не забуває розтлумачити протилежність любові – ненависть. Цікавим є також розроблене мислителем вчення про ресентимент, що, доповнюючи концепцію любові, застосовується Шелером до аналізу почуттів та емоцій, набуваючи таким чином прикладного характеру.

Література

1. Балух В.О. Богословсько-етичні погляди Августина Блаженного / Балух В.О. // Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект.монографія / За ред.. В.О.Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010.
2. Дорофеев Д.Ю. Феноменология Макса Шелера [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://anthropology.rchgi.spb.ru/sheler/sheler_i3.htm
3. Куренной В. А. Метафизика моралей и общностей [Рец. на кн.: Шелер М. Ресентимент в структуре моралей; Гильдебранд Д. фон. Метафизика коммуникации] / Куренной В.А. // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 2 (48).
4. Лохов С.А. Христианская этика любви и европейский гуманизм. (Взгляд сквозь призму философской антропологии) / Лохов С.А. // Monstera (Философские проблемы социально-гуманитарного знания). Сборник научных статей. – 2004. – Вып. 4.
5. Малинкин А. Н. Учение Макса Шелера о ресентименте и его значение для социологии / Малинкин А.Н. // Социологический журнал. – 1997. – № 4.
6. Шелер М. *Ordo amoris* // Избранные произведения [пер. с нем. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф.]. – М.: Гнозис, 1994.
7. Scheler M. *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen* // *Abhandlungen und Aufsätze*. – Band I – Leipzig: Verlag der weissen Bücher, 1915.

Summary

Natalia Bojchuk

Ethical dimension of love and resentment phenomena and their co-mensuration with Christian values (by Max Scheler)

This article analyzes the phenomena of love and resentment in Max Scheler's philosophical concept, shows their axiological dimension. The author attempts to compare the moral doctrine of German philosopher with Christian directives.